

ПІДЙОМ ТАНКА „ШЕРМАН” У ЧЕРКАСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Воронов С.О.

Директор Департаменту підводної спадщини
Інституту археології НАН України

Стаття присвячена підйому з річки Гнилий Тікич (Черкаська область) радянського танку виробництва США „Шерман”, що брав участь у ліквідації оточеної німецької групування у Корсунь-Шевченківському котлі та загинув від вогню протитанкових гармат. Встановлено ім'я командира танку. Після реставрації „Шерман” переданий до зберігання у Центральний музей збройних сил України.

Ключові слова: Друга світова війна, танк „Шерман”, Корсунь-Шевченківська операція.

В ході польового сезону 2004 р. археологи Департаменту підводної спадщини Інституту археології НАН України вперше працювали з пам'яткою, яка має дуже далеке відношення до археології, але надзвичайно важливе для вивчення нашої недавньої історії. На честь 60-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників, 2 листопада 2004 року в акваторії невеликої річки Гнилий Тікич було виявлено і піднято на поверхню танк. Роботи проводилися в селі Нагірна Жашківського р-ну Черкаської області

Про танк „Шерман”, який лежить в річці, всі жителі села знали завжди. Не одне покоління дітей з завмираючим серцем пірнало до бойової машини з надією знайти “щось” з війни... І практично в кожному дворі, що поряд з річкою, десь за погрібником чи в сараї валялась якась, ну зовсім не потрібна селянам запчастина з танку, яку було просто жаль викинути... Танковий люк використовувався під ковадло, решітка двигуна – на порозі щоб грязюку з чобіт збивати, порох із снарядів дуже поважали місцеві рибалки...

Вчені Інституту археології вперше працювали з затопленою бронетехнікою Другої Світової війни, і тому цей об'єкт був школою, яка формувала нову методологію підводних досліджень. За попередніми архівними даними машину було підбито наприкінці лютого 1944 року під час бойових дій по ліквідації прориву частин 5-ї танкової армії СС „Вікінг” Вермахту по завершенню Корсунь-Шевченківської операції. Через деякий час танк затонув

під час відлиги. Після війни річка, завдяки техногенному впливу другої половини ХХ століття, перетворилася в справжнє болото з двометровими хащами комишу і вузькими стежками браконьєрів. Городи місцевих селян спускалися прямо до комишу, і болотна рослинність стала хваткою на довгі роки захопила американську машину в полон...

7 жовтня 2004 року ходову частину танку виявлено водолазом на глибині 3 метрів на відстані 72 метрів від берега. Поряд, на дні, з правого боку, за допомогою металодетектора виявлено башту. Башта входить до комплектації танку „М4А4”. Розташована вона стволом на південний захід, командирськими люками вниз. Ходова частина танку розташована на південь передньою частиною, з креном на лівий бік. Ходова частина й башта на 0,5 м у мулові і болотній рослинності. Поряд із ходовою частиною металодетектором виявлено 7 танкових снарядів калібру 75-мм виробництва США.

Фото 1. Ходова частина після підйому.

Отже, перед нами середній танк Другої Світової війни виробництва США „Шерман”. „Шерман” (модель „М4А2”) – один з 2700 танків, отриманих по ленд-лізу Радянським Урядом з США у 1942-1944 рр. Знайдена машина – єдиний в Україні зразок одного з самих відомих середніх танків Другої

Світової, знайдений в районі бойових дій. Виключна рідкість виявлення цілих „Шерманів” пояснюється тим, що більш високий ніж у Т-34 силует танка був достатньо легкою мішенню. Крім того, під час попадання з протитанкової гармати чи протитанкової рушниці „Шермани” майже завжди згорали через використання високоякісного пального, газу якого вибухали всередині танка. Значним недоліком був також американський калібр гармати та кулемета, які вимагали поповнення боєкомплектom, який, можливо, ще тільки рухався на борту транспорту північним морським шляхом.

З першого дня експедиція була наповнена відкриттями. Головне завдання – підняття об’єкту при умові максимального збереження пам’ятки – ускладнювалося значною небезпекою робіт, пов’язаною з наявністю боєприпасів. Саме тому в процесі підйому, поряд з археологами працювали фахівці спеціалізованого підприємства „Танаїс” (директор В.П. Панасенко, головний інженер О.В. Протасенко), водолази якого мають значний досвід робіт з вибухонебезпечними предметами. Підводні роботи з виявлення місцезнаходження об’єкта і проведення строповки були виконані водолазами В.В. Козенко і І.В. Котенко. До роботи з підйому танку на поверхню було залучено спеціальний танковий тягач Уманської зенітно-ракетної бригади (командир бригади – полковник І.А. Нікіфоров, командир підрозділу – майор І.А. Ковальчук). Підйомні роботи проведені прапорщиком В.О. Костенком, сержантом С.В. Федоровим і старшим сержантом Г.М. Михайличенком. Знешкодження боєприпасів було проведено саперами з м. Біла Церква і представниками МНС Черкаської області.

За даними Архіву МО України, екіпаж було укомплектовано на залізничній станції Вапнярка за добу до бою в складі чотирьох членів екіпажу (не повний склад). Екіпаж бойової машини склали жителі місцевих сіл, які не мали бойового досвіду, і які, скоріш за все, до цього американських танків не бачили взагалі. Командир теж лише прибув з танкової школи. В зв’язку із складними погодними умовами, з 45 танків від місця формування до бойової позиції дійшла 21 машина (вузькі гусениці „американців” в’язли в грязюці). Згідно з архівною інформацією, підрозділ у складі 9-ти танків „Шерман” виконував бойове завдання з блокування прориву танків Манштейна в районі с. Нагірна з боку м. Жашків. Всі танки підрозділу було підбито під час бою.

Досліджуваний об’єкт було підбито на кризі посередині річки двома влучаннями самохідної артилерійської установки Вермахту, яка замаскувалася, в’їхавши в селянську хату. Снарядами було перебито ліву гусеницю і збито башту. Три члени екіпажу загинули на місці (в травні 1944 р. поховані місцевими жителями в братській могилі). Механік-водій був поранений, добу переховувався в місцевих жителів і наступного дня був виявлений і розстріляний підрозділом СС (похований у братській могилі біля села).

Фото 2. Пробоїна у башті від снаряду.

Підготовка об'єкта до підйому передбачала розмив ходової частини та башти танку з допомогою брансбойта з пожежної машини, люб'язно наданої Пожежною частиною м. Жажків. Розмив проводився на протязі 5 годин. Перший етап підйомних робіт передбачав строповку і підйом башти.

Строповка башти була виконана шляхом заведення металевого тросу через отвір у нижній частині башти в правий командирський люк. На протязі 7 годин башту піднято на берег. На предмет виявлення вибухонебезпечних предметів і боєприпасів башту оглянули сапери підрозділу МЧС м. Біла Церква. Вибухонебезпечних предметів та людських останків не виявлено. Внутрішня частина башти ретельно промита гідрантом пожежної машини. Поверхня башти містить сліди вибуху (вірогідно – бронебійного снаряда). В районі правої частини лобової броньової плити виявлено тріщину, яка йде від командирського люка вниз. Зафіксовано ряд пошкоджень внутрішніх блоків та допоміжних механізмів. Гармата (виробництва США, калібр 75-мм) має 90% збереженості.

Фото 3. Башта танка.

Було встановлено, що механізм погашення віддачі та електричні прилади забезпечення пошкоджені. Заводський колір внутрішньої частини башти – білий. Заводський колір зовнішньої частини башти – оливково-зелений (колір бронетанкової техніки США). В задній, лівій частині башти є пробоїна діаметром 10 см. Виходячи з фіксованих змін криці башти в районі пробоїни – отвір утворився в результаті попадання протитанкового, бронебійного снаряду (попередньо, калібру 76-мм). Зенітний та бортовий кулемети відсутні. Особисті речі екіпажу не виявлено. Частина внутрішнього обладнання башти, верхні люки та візирі демонтовані місцевими жителями. Бортовий номер не виявлено. Заводський номер башти: D 68454 AR SS 1135. У стволі гармати виявлено снаряд (в останню мить перед загибеллю заряджаючий встиг подати снаряд у ствол). Снаряд знешкоджено саперами протитерористичного відділу підрозділу МВС „Беркут” (м. Київ).

Без перебільшення можна сказати, що найважчим у підйомі танку було очікування. Міліметр за міліметром потужний тягач виймав спочатку башту, а потім ходову частину з болотної неволі. Гарантувати, що десь в болотній масі не залишився снаряд чи граната, не міг ніхто... Перевірити всю ділянку

маршруту руху практично неможливо. І ось башта на березі. Вразив стан збереженості техніки. Болотний сірководень зберіг навіть заводську оливково-зелену фарбу бронетехніки США. Шкіряні паски на сидіннях не втратили ані форми, ані запаху. Збереглися написи на англійській і російській мові. Гармата практично в бойовому стані.

Другий етап підйому передбачав строповку і підйом ходової частини. Підйом проводився на протязі 14 діб, поетапно, мінімальною швидкістю, при постійній загрозі вибуху боєкомплекту танку та ручних гранат екіпажу, розташованих на дні річки довкола танку. Територія підйому була огорожена спеціальною стрічкою із застереженням „Розмінування!”. Місцеві правоохоронні органи організували охорону об'єкта від проникнення на розкоп місцевих жителів. Підйом танку проводився під постійним наглядом саперного підрозділу МНС Черкаської області. Строповка об'єкта була проведена за носові ремонтні гаки. Перша спроба не вдалась. Під значною вагою гаки не витримали навантаження і не витримали трос. Друга спроба строповки об'єкта була проведена за носові оглядові люки помічника механіка-водія – кулеметника і отвір на місці башти. Робота проводилась в складних погодних умовах: температура води + 5⁰ С, вітер, ранкові заморозки.

Фото 4. Зірвана ліва гусениця.

Майже дві неділі проводився підйом ходової частини. Листопад – далеко не травень, і водолазам прийшлося працювати в холоднющій воді, рятуючись в перервах біля вогнища. Бойова вага танка 32 тони. Рвалися троси. Вага ходової частини доповнилась вагою цілого острова грязюки, який товкався попереду.

Врешті-решт „Шерман” вийшов на берег. Виявлено перебиту снарядом ліву гусеницю. Заводський номер корпусу: А 737 077160 В, номер ходової частини: Е 1 232 L, Е 41 51 L. Стан об’єкту: 80% збереженості. Виявлений боєкомплект (5 снарядів калібру 75-мм) знешкоджено саперним підрозділом МНС України в Черкаській області. Особисті речі екіпажу відсутні. Частина внутрішнього обладнання машини, фрагменти двигуна, кришку двигуна, паливні баки та радіостанція демонтовані місцевими жителями. Управління танку (фрикціони, важелі коробки передач, педалі) у збереженому стані. Нижній люк відкритий, кришка відсутня. Ймовірно, через нього залишив танк механік-водій. У державних архівних фондах Російської Федерації виявлено прізвище командира машини –лейтенанта Морозова Олексія Івановича. Танк входив до складу танкового полку 45 механізованої бригади 5-го механізованого корпусу 6-ї танкової армії 1-го Українського фронту.

Досліджуваний середній танк серії „М4” серійної модифікації „А2” – „Шерман” був випущений однією з фірм США: „Фішер”/„Гран Бленк” (4614, з квітня 1942 р. По травень 1944 р.), „Пульман” (2373, з квітня 1942 р. По вересень 1943 р.), „Амерікен Локомотив” (150, з вересня 1942 р. По квітень 1943 р.), „106т.106106а” (12, з жовтня по листопад 1942 р.), „106т.106106ат Мешин енд Уелдер” (540, з грудня 1942 р. По грудень 1943 р.). Всього було збудовано 8053 танка. Використовувалися лише КМП США. Більшість машин йшло на поставки по ленд-лізу.

Бойові та тактико-технічні характеристики

Рік випуску (попередньо): 1941;

Бойова маса, фнт.: 69000;

Екіпаж, 106т.106.: 5 (командир, навідник, заряджаючий, механік-водій, помічник механіка-водія, він же кулеметник лобового кулемета);

Головні розміри:

Довжина по корпусу: 19 фт. 4”;

Ширина: 8 фт. 7”;

Ширина колії: 6 фт. 11”;

Ширина трака: 16,5”;

Висота: 9 фт.;

Захищеність: товща броньованих листів, мм.:

Лобова частина корпусу: 50;

Лобова частина башти (максимальна): 75;

Дах і дно корпусу (мінімальна): 12;

Кут нахилу до вертикалі, град.: УГН – 360⁰, УВН – від +25⁰ до – 10⁰.

Озброєння:

Марка гармати: МЗ;

Калібр, мм.: 75;

Боєкомплект, пострілів, 107т...: 97;

Число кулеметів та їх калібр, мм.: 2 (калібру .30"/7,62 мм), 1 зенітний (калібру .50"/12,7 мм);

Боєкомплект, патронів, 107т...: 4750;

Рух:

Двигун, тип: 2 дизелі;

Марка: „Дженерал Моторс” 6-71;

Максимальна швидкість: 24-29 миль/год;

Тип підвіски: блокована з вертикальними спіральними пружинами;

Запас ходу, милі: 100 – 150;

Глибина броду: 3 фт.;

Висота стінки: 2 фт.;

Ширина долаюмого рову: 7 фт. 5”;

Із залученням транспортних засобів Київського ремонтно-механічного заводу, танк пофрагментно (башта окремо), в супроводі Військової автоінспекції МО України було транспортовано до цеху КРМЗ у м. Києві. Ходова частина транспортована ракетним тягачем КРМЗ. Фахівцями КРМЗ танк було змонтовано (з'єднано ходову частину і башту), почищено і проведено попередню консервацію.

Фото 5. Танк „Шерман” після реставрації.

Інститутом археології Національної академії наук України, пам'ятка підводної спадщини України танк „М4А2” – „Шерман” передано на баланс Центрального музею збройних сил України. 20 листопада 2004 року відбулася перша урочиста демонстрація танку після попередньої реставрації на Київському ремонтно-механічному заводі та церемонія його передання Центральному музею збройних сил України. Почесні гості церемонії – Міністр оборони України О. Кузьмук та народний депутат, академік, директор Інституту археології П.П. Толочко підкреслили значення події. Військовому аташе США полковнику Джону Конону було вручено (на згадку про час, коли наші діди були в одних окопах) гільзу, знайдену на „Шермані”.

Фото 6. Офіційна церемонія передачі танку до музею.

Можливо, комусь подія не здається визначною. Та те, що через 60 років людям повернуто з небуття ім'я командира машини, 19-річного московського хлопця Олексія Морозова, який повів танк в перший і останній бій, варто назвати великим відкриттям. Відновлена археологами пам'ятка є живим свідком великого героїчного минулого наших народів, пам'ятником подвигу солдат всіх країн-учасниць Другої Світової війни.

Воронов С.А. Подъем танка „Шерман” в Черкасской области.

Статья посвящена подъему из реки Гнилой Тикич (Черкасская область) советского танка производства США „Шерман”, который принимал участие в ликвидации окруженной немецкой группировки в Корсунь-Шевченковском котле и погиб от огня противотанкового орудия. Установлено имя командира танка. После реставрации „Шерман” передан на сохранение в Центральный музей вооруженных сил Украины.

Ключевые слова: Вторая мировая война, танк „Шерман”, Корсунь-Шевченковская операция.

Voronov S.A. The lifting of „Sherman” tank in the Cherkassy region.

The article is devoted to the lifting of soviet tank „Sherman” made by the USA from the Gniloy Tikich river (Cherkassy region). The tank took part in liquidation of the surrounded German troops in Korsun-Shevchenkovskysy mousetrap and was lost because of the anti-tank guns fire. The name of the tank commander is discovered. After restoration „Sherman” is transfered to the Central museum of military forces in Ukraine for keeping.

Keywords: The second world war, tank „Sherman”, the Korsun-Shevchenkovskaya operation.